
XIX ASR OXIRI – XX ASR BOSHLARIDA TURKISTONDA MAVJUD BO‘LGAN QOZIXONA HUIJATLARI TASNIFI (Alfehrest risolasi mosolida)

*Karimov Kaxramon Sadikovich,
Tarix fanlari bo‘yicha falsafa doktori PhD, Qo‘qon davlat pedagogika instituti
<https://orcid.org/0009-0006-2397-8572>
<https://doi.org/10.53885/edinres.2024.01.1.002>*

Mazkur maqolada XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Turkistonda Rossiya imperiyasi ta‘sir doirasi faoliyat yuritgan qozilik mahkamalari, huquqiy me‘yoriy hujjatlar, notarial harakatlar tarixiga doir masalalar, mahalliy boshqaruvi, iqtisodiy, siyosiy, ijtimoiy, diniy, madaniy hayotga qilgan ta‘siri, Turkiston o‘lkasi qozilarning ish yuritish tartiblari, huquqiy asoslari va huquqiy qadriyatlarini qonunchilikda aks ettirilish masalalari ko‘rib chiqilgan.

Kalit so‘zlar: qozilik mahkamasi, da‘vogar va javobgar, xalq sudyalari faoliyati, ro‘yxatga olish kitobi.

КЛАССИФИКАЦИЯ КАЗЕННЫХ ДОКУМЕНТОВ, СУЩЕСТВОВАВШИХ В ТУРКЕСТАНЕ В КОНЦЕ XIX – НАЧАЛЕ XX ВЕКА (На примере книги Альфереста)

*Каримов Кахрамон Садикович,
Коканского государственного педагогического института, доктор философских наук, PhD*

Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы, касающиеся истории казначества, правовых нормативных актов, нотариальных действий, влияния на местное самоуправление, экономическую, политическую, социальную, религиозную, культурную жизнь в Туркестане в конце XIX – начале XX века, действовавшей в сфере влияния Российской империи, порядок делопроизводства судей Туркестанского края, правовые основы и правовые ценности, отраженные в законодательстве. рассмотрены вопросы.

Ключевые слова: суд присяжных, истец и ответчик, деятельность народных судей (казиев), реестр.

CLASSIFICATION OF JUDICIAL DOCUMENTS THAT EXISTED IN TURKESTAN AT THE END OF THE XIX-BEGINNING OF THE XX CENTURIES (On the example of the book of Alphehrest)

*Qahramon Karimov
Associate Professor of History Department of Kokan State Pedagogical Institute, Doctor of Philosophy in History, PhD qahramonjob876@umail.uz*

Abstract. In this article, the judicial courts operating in Turkestan at the end of the 19th - the beginning of the 20th century, legal regulations, issues related to the history of notarial actions, local administration, their impact on economic, political, social, religious, cultural life, the working procedures of the judges of the Turkestan region, legal foundations and the issues of reflection of legal values in the legislation were considered.

Keywords: Court of Justice, plaintiff and defendant, activities of people’s judges (kazi), registration book.

Kirish. Yozma yodgorliklar tarixiy manbalarininr muhim va asosiy turi hisoblanib, insonning ijtimoiy faoliyati, aniqrug‘i qishilarning o‘zaro munosabatlari natijasida sodir bo‘lgan ijtimoiy-siyosiy voqelikni o‘zida aks ettirgan manba sifatida tarixni o‘rganishda muhim ahamiyat kasb

etadi.

Turkiston tarixi, uning ma'muriy idora boshqarish usuli, XIX asr oxiri va XX asr boshlari, Turkiston general gubernatorligi tuzilgandan keyin hududdagi boshqaruv usuli, sud idora mahkamasi tarixini o'rganishda Turkiston o'lkasi qozixonalarida tuzilgan vasiqalar, hukmlar, xatlar, tilxatlar, iqrar xati, inoyatnoma, dalolatnoma(akt), da'volar, qozilik ishlari reestr daftarlari kabi hujjatlar asosiy manba bo'lib hisoblanali.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili

Davriy matbuot materiallari Manbalarning maxsus turi bo'lgan davriy matbuot materiallaridan ushbu tadqiqotni tayyorlashda unumli foydalanildi. Markaziy va mahalliy davriy nashrlardan "Sadoi Farg'ona" (مذخر فادص), "Sadoi Turkiston" (ناتس كروت يادص), "Shuhrat" (ترهش), "Taraqqiy" (تقوت), "Turkiston viloyatining gazetasi" (تالو نامى جرت), "Vaqt" (تقو), "Tarjimon" (نامى جرت), "Ulug' Turkiston" (ناتس كروت غول), "Xurshid" (دشروخ), "Turk eli" (تلى كروت) nomli gazeta va jurnallar tadqiq etilayotgan muammolarga jalb qilindi. Mazkur davriy matbuot nashrlari ichida "Sadoi Turkiston" gazetasi alohida o'rin tutadi.

O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Alisher Navoiy nomidagi Davlat adabiyot muzeyi fondida saqlanayotgan manbalar:

"Yangi hukmlar" (رال كوح يگنى) manbasi ruslar tomonidan bo'ysundirilgan qozoq xalqi erlaridagi ijtimoiy holat to'risidagi kichik hajmdagi maqola. Ushbu maqolada o'quvchilarga ramazon oyida ro'za tutish taqiqlanganligi yozilgan[2].

Kayfiyati musulmin (نملى سوم تى فى كى) risolasi taxminan XVIII asrga tegishli manba. Qo'qon qog'oziga qora siyoh bilan 15 qator hajmda ko'chirib yozilgan. Turkiy tilda yozilgan asarda poyg'irlar izchillik bilan qo'yilgan. Asarda o'lka aholisi ijtimoiy kayfiyatiga baho berishga harakat qilingan[3].

"Diniy risola" (دل اسى رى نى دى) nomli diniy-aqidaviy mazmundagi asar nasr ko'rinishida yozilgan. Ikki ustun shaklida nasta'liq xatida bitilgan asarda diniy-aqidaviy masalalar to'g'risida so'z yuritilgan[4].

"Turli hujjatlar" (اهت خو ح) nomli turli yozuvlar va hujjatlar to'plami. Qo'qon qog'oziga nasta'liq xatida tezkorlik bilan ko'chirib yozilgan ushbu manbada nasabni aniqlov, vaqf hujjatlari, birlashib ishlamoqqa takliflar va bag'ishlovlar keltirilgan[5].

"Nikoh hujjati" (ح اكن ت خو ح) manbada esa musulmonchilik odatiga ko'ra nikohni rasmiylashtirish hujjatining namunasi, tartib-qoidalari ko'rsatib o'tilgan. Mazkur qo'lyozma XIX asrga oid tarixiy manba hisoblanadi[6].

"Xat va vasifalar majmuasi" (ىش عدم خم رال هقى شو و طج) risolasida turli hujjatlar, masalan, oilada er va xotinning moddiy ta'minotdagi o'ri, mahkumlikdan ozod qilish hatii, nikoh va taloq hujjatlari namunalari keltirilgan[7].

"Yer o'lchash to'g'risida risola" (هفاسم دل اس دى) Barufaq ismli muallifligidagi risolada er o'lchash asoslari, to'g'ri, tekislik va notekis erlarni o'lchash, uning yuzasi, tomonlari, chegaralarini belgilash tartiblariga o'plamdir[8].

"To'plam" (ت عوم جم) nomli XIX asrga oid tarixiy manba risolada shariat tartib-qoidalarni amalga oshirish bo'yicha yo'l-yo'riqlar, ularga oid sharhlar, voqea va hikoyalar bayon qilingan[9].

Mazkur fondida saqlanayotgan manbalar orasida er-mulk va turar joy-hovli oldi-sottisi bilan bog'liq hujjatlar aks etgan manbalar ham ko'plab uchraydi[10].

"Usuli din bayoni" (نملى لوصان اى ب رد) nomli Mir Abdulloh shoh muallifligidagi risolasida Dini Islomning sakkis asosi bo'yicha bir qator ma'lumot sharhi keltirilgan. Mazkur manba 12x26 sm hajmdagi Qo'qon qog'oziga nasta'liq xatida bitilgan[11].

"Qozi daftari" (ىرتفدى ضاق) risolasi noma'lum qozi shaxsiy tashabbusi bilan jamlangan fiqh ilmiga oid turli asarlar va fatvolardan saralangan to'plamdir. Ushbu qo'lyozma XIX asrga

oid bo'lib, tadqiqot ishimiz uchun muhim manbalardan biri hisoblanadi[12].

“Meros huquqiga oid risolalar to'plami” (ضیاء رفلا یف لیاس رلا عم اج) nomli risolada musulmon huquqidan merosga oid masalalar bo'yicha yozilgan. Ushbu risola ketma-ketlik tartibida joylashtirilgan uch qismli iborat[13].

“Mashru' va g'ayri mashru' navblar bayoni” (تاع و رشملاری غ و رشمل اعاونایب) nomli risolada shariat ahkomlarining bayoni, farz, vojib, sunnat, mustahab, xarom, makrux, muboh amallarning ta'rifi berilgan[14].

Tahlil va natijalar. O'zbekiston Respublikasida tarixiy hujjatlarning boy to'plamlari mavjud, ularning soni ekspertlar xulosasiga ko'ra yuz ellik mingdan ziyodni tashkil etadi. Respublikamizdagi arxivlar, fondlar, muzeylarda erdan foydalanish masalalari, ularni sug'orish va shu bilan bog'liq nizolarni mahkama (sud) qarori bilan hal qilish bilan bog'liq hujjatlar mavjud.

Girbovoy marka pul xususidagi nizom qonuniga muvofiq qozixonalarda marof'a (دعفارم) ya'ni dalil va iqror qilingan hujjatlardan olinadigan girbovoy marka uchun ko'rsatilgan bayonnoma kitobi Alfehest[1] (تسر هفلأ) qozilik ishlarini yuritish uchun asosiy dastur-ul amal bo'lib xizmat qilgan.

Ushbu bayonnoma Turkiston viloyatini qozilari xuzurida iqror qilinadigan har xil vasiqalardan girbovoy marka olish to'g'risidagi qonun qoidasiga muvofiq olinadigan girbovoy markalarni adadi bilan ko'rsatish tajribasi tavsiya qilingan. Mazkur marka pullar miqdorini oz yoki ko'p belgilash xususida shobe' (عباش) ya'ni umummusulmon fiqhiya huquqini ushbuning e'lon (نالای) va boshqa bir shaklda ushbu bayonnoma kitobida ko'rsatilgan ikki xil ma'lumotnoma berishni sahl (لمس) ya'ni oson qilishi ko'rsatilgan. Turkiston viloyatining sartiya fuqarolari tomonidan bo'ladigan da'volar haqiqati va dalillash vaqtida bir necha kitobi matnlari va lug'atlari arab va fors tilidan foydalanilgan. Ikkinchi masala qozilar dalillarda voqea bo'ladigan yakka va jamoaviy da'volar xususida yoziladigan vasiqalar va hujjatlar uchun qancha marka puli talab qilinishi zarur ekanini bilish oson bo'ladi[1].

Bu da'vogar e'loni bayonnoma kitobi shu tariqa buzilib qilinib fehest tartibi e'lon qilingach qozilar qiladigan arabiy va forsiy fiqhiya lug'atlari e'lon yozilish akt ya'ni dalolatnomalar to'g'risida shu dalolatnomalar bo'yicha yoziladigan vasiqalarning har qaylaridan qancha marka pulli tashkil tilganini bayon qilingan. Musulmon fiqhiya da'volari xususida kitoblarda tahrir qilingan matndan iborat ma'nosini va mazmunlarini tayinlash vaqtida haq-huquqlarini pul shu bayonnomaning yozishda fiqhiya kitoblar bilan amal qilingan. Chunonchi, imom Abu Xanifa va ham imom Shofe'ini fatvolariga muvofiq mustamlaka hukumati birlashtirgan mas'ullar tomonidan tarjima qilinib, Sankt-Peterburg shahrida 1882-yilda bosib chiqarilgan.

Va kitob kashshof Muhammad Ali bin Ali at-Tahonaviy rahmatulloh taolo Kalkutta shahrida 1862-yilda bosilgan “Emtelohot al-funun taolif ash-shayx al-ajal al-mavlaviy” risolasi, Mirzo Kozimbek arab tilida bayon qilib Qozon shahrida 1845-yilda bosib chiqargan “Muxtasar ul-viqoyat” kitobi va Majididdin Muhammad ibn Ya'qub Firuziy Obodiyning “al-Qomus” (سون ایقوا) turkiy tilida tarjima qilinib Istanbul shahrida hijriy 1303 ham 1305-yillarda chop etilgan nashralardan foydalanilgan.

Turkiston viloyatidagi xalq sudyalari tomonidan tuziladigan vasiqalar ya'ni er-mulk oldi-sotdisi to'g'risida tuzilgan rasmiy hujjatlardan marka pullari yig'ish to'g'risidagi 1903-yilda bosib chiqarilgan hamda 1904-1908-yillarda qo'shimchalar kiritilib, amalda qo'llanilgan qonun majmuani marka pullari ustiga yopishtirilish talab qilinadigan ustav(nizom) qonun-qoidalari belgilangan. Bunday tashqari Turkiston-general gubernatorligida mas'ul qilib belgilangan Onisimov ismli kishi yozgan markalash tartibi tasnifi ham amalda ijroga yo'naltirilgan[1].

Rus tilidan tarjima qilingan marka pullari yig'ish to'g'risidagi 1903-yilda bosib chiqarilgan hamda 1904-1908-yillarda qo'shimchalar kiritilib, amalda qo'llanilgan qonun-qoidalar va e'lonlariga muvofiq, mahalliy tartiblar o'yicha er-mulk oldi-sotdisi to'g'risida tuzilgan rasmiy hujjatlardan marka pullari yig'ish tartiblariga mustamlaka ma'muriyati bilan kelishilgan

holda qo‘shimchalar kiritilgan. Chunki, mahalliy hkumdorlar (jumladan xon va amirlar) hukmlari, vazirlar amrnomalari, vazirlarning dastur-ul amallarida ko‘rsatilgan qoidalarini asos qilib, marka pullari olish bekor qilingan. Ba‘zan bu yo‘riqnomalar asosida to‘lov miqdorlari belgilangan[1].

Hujjatlarni rasmiylashtirish bo‘yicha marka pullari to‘g‘risida tuzatishlar va qo‘shimchalar kiritilgan tartiblar jamlanmasi 1911-yilda Peterburgda nashr etilgan. Hujjatlar, ish hujjatlari va ma‘muriy yoki sud xizmatlarini ko‘rsatish bilan bog‘liq operatsiyalar uchun boj (soliq) to‘lash uchun ishlatilgan pochta marka pulini belgilash qonun-qoidasiga muvofiq qilinadigan ishlar mazkur fehest bo‘yicha xatlardan, aktynomalardan va vasiqalardan 1905-yil 10-iyunida tasdiqlagan matbuotdagi Rossiya imperiyasi Moliya vazirligining 1902-yil 3-rqamli 759-son nizomining 1-qismga asosan chiqarilgan e‘longa muvofiq talab qilingan.

Har qaysi yangi tartiblar va qo‘shimcha umumiy shaklda jamlangan. Mazkur tartiblar mahalliy aholiga joriy qilingan fehest xatlar, aktнома va vaqisalarni rasmiylashtirish jarayonida lafz(og‘zaki ko‘rsatma) bilan da‘volarni hal qilgan.

Barcha qozilarning qiladigan vasiqalarining nomlarini bilish to‘g‘risida taftish va tahlil qilish vaqtida Toshkent uyezdida bo‘lib o‘tgan qozi al-hol Toshkent shahrida O‘qchi mahalladagi Jome masjidni imomi va Turkiston gazetasining muharriri Mullo Olim Abulqosim o‘g‘lini yordami bilan matbuotda e‘lon qilingan.

Isbotul nasab (بسن لثابثا) vorislarning meros olish uchun huquqlarini mustahkamlash yoki merosdan mahrum qilish to‘g‘risida ariza va e‘lonlarga muvofiq rasmiylashtirilgan ijozatnomalardan pochta marka puli olinmaydi.

Ijora (إجرا) shartnomasi orqali bir odam o‘z mulkini va yo amvolini (لاوم)* boshqa odamga xizmat uchun avvaldan kelishilgan ma‘lum bir aniq muddatga (lekin uch yildan) uch yildan oshiq bo‘lmagan muddatga ijoraga berilishini mumkin bo‘lgan.

Shartnoma tuzish jarayonida ijora ahdnomalarida keltirilgan masoqatlar (ثاق اسم) ya‘ni er egasi o‘zini tokzorini, bog‘ini va sabzavot ekinlarini, qoramollarini, yilqilarini hamda ularda etishtirilgan sabzavot mahsulotlari va mevalarining ma‘lum bir qismini ijora ba‘dali sifatida berilsa, ho‘kiz va otlaridan har qanday turdagi ishlarda foydalanilsa ijora ahdnomasiga pochta marka to‘lov puli olingan.

Agarda mablag‘ 300 (уч юз) so‘mdan oshiq 10 (ўн) ming so‘mgacha miqdorda bo‘lsa bunday vaqtda har bir yuz so‘mga 50 tiyindan pochta marka puli olingan. Shartnomada keltirilgan summa miqdori 10 (o‘n) ming so‘m va undan oshiq summadan har bir ming so‘mga 5 (besh) so‘mdan pochta marka puli olingan. 100 (yuz) ming va undan oshiq summadagi shartnomalarga ham har bir ming so‘mga 5 (besh) so‘mdan pochta marka puli olish tartibi qo‘llanilgan.

Shu tariqa ijora ahdnomalari mablag‘i 50 (ellik) so‘mgacha bo‘lsa marka puli olinmaydi. Miqdor 55 so‘mdan 100 so‘mgacha har bir varag‘i uchun 5 tiyinlik, 100 so‘mdan 200 so‘mgacha har bir varag‘i uchun 10 tiyinlik hamda 200 so‘mdan oshiq miqdor uchun har bir varag‘i uchun 15 tiyindan pochta marka puli olingan[1].

Agarda ijora aqdnomasi iqrор qiling‘onda ijora mablag‘i noma‘lum bo‘lsa masala masoqot va muzoraatlarining (تعر ازم)* ijora mablag‘i ma‘lum bo‘lmagan hollarda hosildan ajratiladigan ulush xissasi ahdnomaga kiritilib, aniq mablag‘ ko‘rsatilmagan bo‘lsa bunday holatda har to‘rt varag‘iga 25 tiyin pochta marka puli olingan.

Axbornoma (همان رابخا) – qozilar faoliyatiga taalluqli ishlar bo‘yicha ma‘lumotlar yuzasida yuboriladigan va rasmiylashtiriladigan hujjatlar uchun pochta marka puli olinmaydi.

Iznoma (همان نزا) turkumidagi hujjatlar qozixonalarda istexbor nomayi rasmiy (رازختسا) rasmiy ma‘lumot yig‘ish hujjatlari qozixonalarda iqrор qilinadigan ishlar va shu vaj bilan mahkamalarga chaqirilgan xolis odamlarga beriladigan ma‘lumotnomalar kiradi.

Quyida keltirilgan ma‘lumotnomalar uchun pochta marka puli olinmaydi:

- 1) Izodatnomalar uchun ma'lumotnoma;
- 2) Aybdorlik ishlari, jazoni o'tash va surkun qilish hukmlariga bog'liq ma'lumotnomalar;
- 3) Pochta marka puli olinadigan ishlar yuzasidan olinishi kerak bo'lgan ma'lumotnomalarga qozi imzosi bilan tasdiqlanib, sababi ko'rsatilgan hollarda;
- 4) O'lkani boshqarish Nizomiga muvofiq boshqaruv mahkama amaldorlari va mansabdorlarning talablariga muvofiq qozilar tomonidan taqdim etiladigan ma'lumotlar;
- 5) Biror bir qozining boshqa qoziga, amaldorlarga, shahar va uyezd mahkama ma'murlariga hamda jamoalarga beriladigan ma'lumotnomalar uchun to'lov puli olinmagan.

Har qanday turdagi shirkatlar tashkil etish, bu jarayonga bog'liq ahdnomalarni turjima qilish, kelishuv shartnomalar muddatlarini uzaytirishgadoir ma'lumotnomalar uchun 25 tiyinlik pochta markalari olingan. Boshqa turdagi barcha ma'lumotnomalar uchun har bir varag'iga 75 tiyinlik pochta marka puli olingan.

Jamoa mulklari tegishli ma'lumotnomalar uchun berilgan arizalarga rasmiylashtiriladigan ma'lumotnomalar uchun to'lov olinmagan. Ammo mazkur mol-mulklar meroz tariqasida hujjatlashtirilsa bu holatda pochta marka puli olingan.

Iqola* (القا) ya'ni egalik huquqini bir shaxsdan ikkinchi shaxsga o'tishini rasmiylashtiruvchi savdo muaomalaalari, oldi-sotti ishlari bo'yicha shartnomalar tuzish yoki aksincha bekor qilish, dehqonchilik mahsulotlarini sotish va etkazib berish kelishuvlari o'rnatish yoki un bekor qilish to'g'risidagi iqrornomalar tuzilsa kamida 300 so'mgacha bo'lsa to'lovga tortilmaydi. Agar 300 so'mdan oshiq to 10 ming so'mgacha bo'lsa bu vaqtda har 100 so'mga 5 tiyin, har 1000 (ming) so'mga 5 so'mdan marka puli olingan. 10 ming, 100 ming so'mlar uchun ham huddi shu hisob amal qiladi[1].

Shu tariqa iqola (القا) ya'ni egalik huquqini bir shaxsdan ikkinchi shaxsga o'tishini rasmiylashtiruvchi hujjatlarining nusxalari uchun ham marka puli olinadi. Chunonchi, miqdori 50 so'mgacha mablag'i iqror qilingon bo'lsa marka puli olinmaydi. Agarda 50 so'mdin ziyod 100 so'mgacha iqror qilingon bo'lsa 5 tiyin, 100 so'mdin ziyod 200 so'mgacha 10 tiyin, 200 so'mdin ziyod bo'lsa 15 tiyinlik marka puli olingan.

Baroat* (تعارب) savdo maqsadi bilan kelishilgan joyga borib omonatga topshirilgan narsani sotib bo'lganidan keyin pulini egasiga qaytarish xususida tuzilgan hujjatdir.

Bunday ahdnomalarga 300 so'm miqdorgacha marka puli to'lanmaydi. Miqdori 300 so'm va undan ko'p toki 10 ming so'mgacha har bir yuz so'mga 5 tiyindan marka puli to'lanadi. 10 ming, 100 ming so'mlar uchun ham huddi shu hisob amal qiladi.

Bunday hujjatlarning 50 so'mdan oshmagan miqdoriy shartnomalar uchun hujjat nusxalariga marka puli to'lanmaydi. Miqdori 50 so'mdan oshiq holatda 100 (yuz) so'mdan oshiq bo'lmasa har bir varag'iga 5 tiyindan marka puli undiriladi. Summasi 100 so'mdan 200 so'mgacha har bir varaqiga 10 tiyin va 200 so'mdan oshiq hujjat nusxalari uchun 15 tiyindan marka puli olinadi.

Bay' va bot (تاب و ییب), bay' va shero (عارش و عیب) hujjatlari orqali mol-mulkni olish va sotish xususidagi jarayondagi sharnomaviy muomala to'g'risidagi qozixona hujjati hisoblanadi. Mulkni oldi-sottisi xususida qilingan kelishuvda ko'char va ko'chmas aqor* mulklar (راقع) ya'ni, joylashuvi mustahkam bo'lgan o'zgartirish va ko'chirishning imkoni bo'lmagan (uy, suv va dehqonchilik erlari) mulklar va manqul (لوقنم)* ya'ni ko'char naqd pullar, tijorat mollari va uy hayvonlari xususida bo'lgan hujjatlar uchun 300 so'm mablag'gacha har 100 so'mdan 50 tiyin, har 10 ming so'mdan 5 c'ym marka puli olinadi.

Bu hujjatlarning nusxalaridan agarda savdo muomalalari 50 so'mdan oshmasa marka puli olinmaydi. Ammo 50 so'mdan 100 so'm oralg'idagi summa bo'lsa bu vaqtda nusxani har bir varag'iga 5 tiyinlik marka puli olingan. Agar shartnoma puli miqdori 100 so'mdan oshiq 200 so'mdan kam bo'lsa har bir varag'i uchun 10 tiyinlik, 200 so'mdan ziyod hujjatning har bir varaqi uchun 15 tiyinlik marka puli olingan[1].

Mulkni olish va sotish yoki mol etkazish to'g'risidagi bo'lgan savdo hujjatidagi muomalalar

har biri tartib-qodalar asosida kelishilgan. Masalan, savdo xati (hisob xati), telegram xati, vosita xati, shartnoma xati va ushbu hujjatlarga o‘xshash hujjat xatlar elon iqrar qilingon bo‘lsa va shunga o‘xshash ziroatchilik ishlari xususida er egosi dehqonlar ekinlarini sotmaq va etkurmak xususida salam va salaf* muomalasidagi hujjatlardan girbovoy marka puli ushbu tartibda olingan. Salam savdosi shuki, nasiya molni naqd mablag‘ ko‘rinishidagi bahoga sotish yoki sotib berishni o‘z zimmasiga olgan narsani naqd bahoga sotish amaliyotidir. Ya’ni molning narxi avvaldan berilib evaziga beriladigan molni keyinchalik ma’lum bir muddatda olish sharti bilan amalga oshirilgan kelishuv hisoblanadi. Go‘yoki bir shaxs boshqasiga «Mana yuz ming so‘m. Evaziga falon hududni falon navli mevasidan falon muddatda masalan avgust oyida bizga etkazib berasiz» deyishligiga o‘xshash holat. Bu savdo umumiy savdolardan farq qiladi. Aslida qoida shuki hali mavjud bo‘lmagan yoki mulkiga kirmagan narsani sotish joiz emas.

Xulosa

Turkiston o‘lkasining bu davrdagi xalq sudyalari va qozilik mahkamasi faoliyati tarixiga oid adabiyotlar tahlili Turkiston o‘lkasining siyosiy, iqtisodiy va madaniy taraqqiyoti masalasi tarix fanida yaxlit tadqiqot shaklida o‘rganish masalasi dolzarblini ko‘rsatadi.

Qo‘qon xonligi Rossiya imperiyasi davlati tarkibiga O‘rta Osiyoning boshqa mintaqalariga nisbatan ancha erta qo‘shib olindi. Mustamlaka hukmronligi davrida Farg‘ona vodiysining siyosiy hayotida Rossiya imperiyasiga bo‘ysundirish masalasi asosiy o‘rinni egalladi. Avvalgi mahalliy sulola o‘lkani idora etishni davom ettirdi. Bu erda Qo‘qon xonligi o‘rnida Turkiston general–gubernatorligi va rus hokimiyatining o‘rnatilishi ham dastlab jiddiy siyosiy o‘zgarishlarga olib kelmadi. Mustamlaka boshqaruv Qo‘qon xonligi ixtiyoridagi o‘lka boshqaruvidan rus mutamlaka ma’murlari idora etgan Turkiston general–gubernatorligiga aylantirildi.

Fodalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Alfehest (تسرهفلا). – Toshkent: FASHI, 1912. – Qo‘lyozma № 712. – V. 3.
2. Yangi hukmlar (رالکوح یگنی). Qozon. O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Alisher Navoiy nomidagi Davlat adabiyot muzeyi. 1913 .№ 401/III. 2 varaq.
3. Kayfiyati musulimin (نیم ل سوم تی فی یک). O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Alisher Navoiy nomidagi Davlat adabiyot muzeyi. XVIII .№ 615. 23 varaq.
4. “Diniy risola” (هل اسیر ینی د). O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Alisher Navoiy nomidagi Davlat adabiyot muzeyi. 1149/1736 .№ 756. 374 varaq.
5. “Turli hujjatlar” (اهتخوج). O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Alisher Navoiy nomidagi Davlat adabiyot muzeyi. XIX-XX .№ 358/X. 2 varaq.
6. “Nikoh hujjati” (حاکن تخوج). O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Alisher Navoiy nomidagi Davlat adabiyot muzeyi. XIX .№ 353/III. 1 varaq.
7. “Xat va vasifalar majmuasi” (یش ع دم خم رال حق یشو و ظج). Qo‘qon. O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Alisher Navoiy nomidagi Davlat adabiyot muzeyi. 1897 .№ 358/VI. 5 varaq.
8. “Yer o‘lchash to‘g‘risida risola” (هفاسم هل اسد). Qo‘qon. O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Alisher Navoiy nomidagi Davlat adabiyot muzeyi. XIX-XX .№ 407/VIII. 5 varaq.
9. “To‘plam” (ت عوم خم). O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Alisher Navoiy nomidagi Davlat adabiyot muzeyi. XIX-XX .№ 710/III. 21 varaq.
10. “Hujjat” (تجج). O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Alisher Navoiy nomidagi Davlat adabiyot muzeyi. XIX .№ 313/II. 2 varaq.
11. “Hujjat” (تجج). O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Alisher Navoiy nomidagi Davlat adabiyot muzeyi. 1138/1725 .№ 787/II. 1 varaq.
12. “Usuli din bayoni” (نید لوصا نایب رد). O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Alisher Navoiy nomidagi Davlat adabiyot muzeyi. 1138/1725 .№ 284/IV. 2 varaq.

13. “Qozi daftari” (ىرتفدىضاق). O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Alisher Navoiy nomidagi Davlat adabiyot muzeyi. XIX .№ 405. 232 varaq.
14. “Meroz huquqiga oid risolalar to‘plami” (ضىا رفلایف لىاس رلا عماج). O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Alisher Navoiy nomidagi Davlat adabiyot muzeyi. XIX .№ 407/V-VII. 64 varaq.
15. “Mashru’ va g‘ayri mashru’ navblar bayoni” (ورشملارىغ و رشملاعاونانایب). O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Alisher Navoiy nomidagi Davlat adabiyot muzeyi. № 366/I. 5 varaq.
16. Kayfiyati muslimin (نیملسوم تىفیك). O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Alisher Navoiy nomidagi Davlat adabiyot muzeyi. XVIII .№ 615. 23 varaq.
17. “Diniy risola” (هل اسیر ینىد). O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Alisher Navoiy nomidagi Davlat adabiyot muzeyi. 1149/1736 .№ 756. 374 varaq.
18. “Turli hujjatlar” (امتخوج). O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Alisher Navoiy nomidagi Davlat adabiyot muzeyi. XIX-XX .№ 358/X. 2 varaq.
19. “Nikoh hujjati” (حاکن تخوج). O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Alisher Navoiy nomidagi Davlat adabiyot muzeyi. XIX .№ 353/III. 1 varaq.
20. “Xat va vasifalar majmuasi” (یش عدمخمال هقىشو و طج). Qo‘qon. O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Alisher Navoiy nomidagi Davlat adabiyot muzeyi. 1897 .№ 358/VI. 5 varaq.
21. “Yer o‘lchash to‘g‘risida risola” (هفاسمال اسد). Qo‘qon. O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Alisher Navoiy nomidagi Davlat adabiyot muzeyi. XIX-XX .№ 407/VIII. 5 varaq.
22. “To‘plam” (تعمومخم). O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Alisher Navoiy nomidagi Davlat adabiyot muzeyi. XIX-XX .№ 710/III. 21 varaq.
23. “Hujjat” (تجج). O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Alisher Navoiy nomidagi Davlat adabiyot muzeyi. XIX .№ 313/II. 2 varaq.
24. “Hujjat” (تجج). O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Alisher Navoiy nomidagi Davlat adabiyot muzeyi. 1138/1725 .№ 787/II. 1 varaq.
25. “Usuli din bayoni” (نید لوصانایب رد). O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Alisher Navoiy nomidagi Davlat adabiyot muzeyi. 1138/1725 .№ 284/IV. 2 varaq.